

Arshi Pipa: Den politiska kulturen i Hoxhas Albanien¹

I julas kom tomten med en alldeles speciell julklapp, *The Titoites* [Titoisterna],² den senaste boken i Enver Hoxhas *opera omnia* [Samlade verk]. I denna memoarbok på mer än 600 sidor gjuter författaren galla över sitt främsta hatobjekt, titoismen. Efterordet innehåller en överraskning.

Året är 1777 och det hela äger rum på Krim. Han är son till en storvisir, hon en vacker *rayah*. Den unga prinsen blir kär i flickan och börjar uppvakta henne – medborgarna börjar skvallra. Storvisiren försöker förgäves få sin son att låta bli att fria till jungfrun. Under tiden har khanen över Krim upptäckt att hans visir under en diplomatisk resa till Paris i hemlighet hade besökt Diderot. Khanen misstänker att hans visir smittats av republikanska idéer. Och när han får reda på att visirens son tänker gifta sig med *rayah*flickan, arresterar han visiren som ombud för *Encyclopédien*.^{*} Beviset för hans högförräderi: sonens planerade giftermål med den föraktliga *rayahn*. Detta morganatiska äktenskap^{**} skulle öppna dörren för republikanska och ateistiska idéer som skulle förstöra ungdomen och på så sätt undergräva khanens samhällliga och religiösa ordning och till sist föra de motbjudande *rayahs* till makten.

Det är inte exakt vad Hoxha berättar i efterordet till sin bok. Där anklagar han sin premiärminister, Mehmet Shehu, för att ha konspirerat för att splittra Albanska arbetarpartiet (AAP) och döda honom. Shehus plan för att splittra partiet var att få en av hans söner att gifta sig med en kvinna från en socialt misslyckad familj. Hans plan misslyckades eftersom partiet agerade så snabbt och förlovningen bröts. Som ett resultat av det sköt sig Shehu medan hans son (enligt ryktena) dödade sig själv med elektrisk ström.^{***} Shehus hustru och en annan av hans söner arresterades. Fängslandet av dem följdes av att två andra släktingar till Shehu spärrades in: den före detta inrikesministern och den tidigare försvarsministern. Utrensningarna pågår fortfarande.

Historien om Shehus självmord berättas i bokens sista kapitel, ”I öppen kamp mot titoisterna”. De föregående kapitlen behandlar perioden 1941-1948, det vill säga från grundandet av Albanien kommunistparti (AKP) under noggrann övervakning av Jugoslaviens kommunistparti (JKP), fram tills dess AKP bröt med JKP. Det sista kapitlet börjar med en genomgång av ”de trettiofem år som har gått sedan titoisternas förräderi fördömdes och avslöjades offentligt” (567) och riktar sedan in sig på episoden med Shehu. Uppenbarligen var boken skriven när Shehu begick självmord (17 december 1981). Kapitlet är ett tillägg i sista minuten, i själva verket ett appendix, och fungerar som ett efterord.

---

¹ **Arshi Pipa** (1920-1997) var en av det moderna Albanien främsta poeter (som på högstadiet och gymnasiet ironiskt nog undervisades i franska av Enver Hoxha). Efter befrielsen skrev han för kulturella och litterära tidskrifter som gavs ut i Shkodër. Han arresterades 1946, då partiet inledde en omfattande kampanj mot hela den oberoende intelligentsian, och hölls under det följande decenniet inspärrad i olika arbetsläger. Pipa släpptes 1956, efter att nätt och jämnt ha överlevt det hårda fängeslivet (hans bror, som var kommunistympatisör, dödades och själv ådrog han sig tuberkulos under fängelsetiden). Efter frisläppandet levde han under förnedrande och osäkra förhållanden som före detta politisk fånge, vid en tidpunkt då det ägde rum stora politiska omvälvningar i Östeuropa. 1957 lämnade han Albanien och slog sig till sist ner i USA, där han undervisade i italiensk litteratur på universitetet i Minnesota. Han gav ut flera poesisamlingar och ett antal läroböcker om albansk kultur och det albanska samhället, mest känd är *Trilogia Albanica*, München 1978.

² Enver Hoxha, *The Titoites*, Tirana: The Institute of Marxist-Leninist Studies at the Central Committee of the Party of Labour of Albania, 1982. Citaten är ur denna upplaga och siffrorna inom parentes anger sidan.

^{*} **Encyclopédien** var en rad böcker som gavs ut i mitten av 1700-talet, totalt 17 band (senare kompletterades dessa så att det till slut var 28 band). Bland skribenterna fanns de flesta av dåtidens upplysningsfilosofer – öa.

^{**} **Morganatiskt äktenskap** är ett äktenskap mellan en manlig adelsman och en kvinna av lägre börd – öa.

^{***} Här har Pipa fel. Shehu hade hade 3 söner. Det var den äldste som gjorde självmord, medan det var mittensonen, Skënder, som var den som förlovade sig, gjorde inte självmord.

Jugoslaviska ledare, albanska nationalister och till och med utrensade albanska kommunister³ har sagt att AKP är JKP:s skapelse. Hoxha inleder sitt verk med att tillbakavisa denna tes. Men det han skriver bekräftar i själva verket det han tänkte sig att tillbakavisa. AKP inte bara grundades med hjälp från JKP:s ledning, utan det växte och konsoliderade sig under det äldre partiets handledning, i så hög grad att det efter Albanien befrielse från de nazistiska trupperna helt enkelt blev ett bihang till JKP. Det har Hoxha stort besvär med att medge. Eftersom han under denna period var partiets generalsekreterare och högsta befälhavare för armén (och redan innan landets befrielse utsedd till premiärminister), försöker han rättfärdiga sin kapitulation genom att skylla på inflytelserika kamrater i politbyrån. Han anklagar dem för sammansvärjning för att avsätta honom. I detta syfte blev de ”hemliga agenter” för Tito och hans regim, som såg Hoxha som det främsta hindret för att genomföra sin illvilliga plan att annektera Albanien som sjunde republik i den jugoslaviska federationen.

The Titoites ska vara en berättelse grundad på minnen och enstaka anteckningar om Hoxhas obevekliga kamp mot de jugoslaviska representanterna inom AKP och den albanska regeringen, som arbetade ihop med sina albanska ”hantlangare” för att förslava Albanien under Titos styre. Listan över jugoslaviska representanter är lång. Den börjar med Dušan Mugoša och Miladain Popović, JKP:s delegater som hjälpte till att grunda AKP samtidigt som de också under nästan 2 år faktiskt verkade som medlemmar i partiets centralkommitté. Hoxha medger att de albanska kommunisterna vid denna tidpunkt ”saknade erfarenheter” (17) i organisatoriska frågor och led av en ”otillräcklig idépolitisk nivå” (355). Ändå förnekar han jugoslavernas avgörande roll i AKP:s ledning. Förutom Popović, Hoxhas handledare, som han hyllar som en verklig vän till Albanien och en sann internationalist, var alla de andra fiender, de flesta storserbiska chauvinister med ett medfött hat mot allt albanskt. Sådana var Blažo Jovanović, den officiella jugoslaviska delegaten i AKP:s centralkommitté, och i synnerhet Svetozar Vukmanović-Tempo, Titos ”kringresande ambassadör” för hans plan att skapa en federation på Balkan. Överste Velimir Stojnić, chefen för den jugoslaviska militärbeskickningen, organiserade den första komplotten mot Hoxha under partiets andra plenarmöte (Beratplenumet, november 1944). Två jugoslaviska representanter, den ”sluge” ”diplomaten av albanskt ursprung” Josip Djerdja och den ”illa beryktade” Slavo Zlatić, var ansvariga för den andra och stora komplotten att likvidera inte bara Hoxha utan också Albanien. Zlatić hade hjälp av Segej Krajger, som var ansvarig för att driva den ”ekonomiska unionen” mellan de två länderna. General Kuprešanin pressade de albanska militära befälhavarna hårt för att få tillåtelse att placera en jugoslavisk division i Korça-distriktet, förment för att skydda den albanska gränsen från ett överhängande angrepp från den grekiska armén. Åtgärden var liktydigt med en jugoslavisk militär ockupation av Albanien. Samtidigt arbetade chefen för den jugoslaviska generalstaben Koča Popović och dess politiska chef Vukmanović-Tempo ivrigt för att skapa ett gemensamt jugoslavisk-albanskt militärkommando och således få bort Hoxha som högsta befälhavare för den albanska armén. Men med stöd av Mehmet Shehu, som då var chef för den albanska generalstaben, lyckades Hoxha kullkasta den jugoslaviska manövern genom att skriva till Stalin, som inte gick med på den. Som ett resultat av det klarade sig Hoxha, medan Shehu avskedades för sin ”anti-jugoslavism” (439). Det hindrar givetvis inte Hoxha från att i slutet av boken brännmärka Shehu som den främsta titoistiska agenten och till och med en imperialistisk ”superagent” som ledde den tredubbla – kulturella, militära och ekonomiska – sammansvärjningen mot honom under åren 1973-1975. Slutligen försökte Shehu undanröja sin allierade, med vilken han hade lett in Albanien på den socialistiska vägen, först som inrikesminister (1948-1954) och sedan som premiärminister

---

³ **Tuk Jakova**, medlem i politbyrån och partiets organisatoriska sekreterare (1948-1951) föll i onåd efter att bland annat ha hävdat att ”det var de [jugoslaverna] som hade skapat Albanska kommunistpartiet”. (*History of the Party of Labour of Albania*, The Institute of Marxist-Leninist Studies at the CC of the PLA, 2:a upplagan, Tirana 1982, s 287.) Citaten är ur denna upplaga och föregås av *H* före sidonumret inom parentes. Förkortat *HoPLA* vid hänvisningar i texten.

(1954-1981), en period på inte mindre än trettiofyra år.

Det är innehållet i boken. Språket är inte utan förtjänster. Ironi och sarkasmer florerar och berättelserna kryddas med anekdoter som bidrar till porträtten av huvudpersonerna. Författarens franska bakgrund kan i viss mån förklara den livfulla skisserna. Och Hoxha har en viss förmåga till grovkorniga tillmälen och språkliga uttryck. *The Titoites* är ingen dålig lektyr – förvisso Hoxhas bästa litterära arbete så här långt. Jugoslaverna utsätts för en hel del skandalskriverier, som dock huvudsakligen riktar sig mot albanska motståndare och rivaler. Han nedlåter sig till att bara betrakta tre personer som rivaler: Sejfulla Malëshova, Nako Spiru och Koçi Xoxe. Men medan Hoxha visar viss återhållsamhet med de två förstnämnda (de var trots allt intellektuella precis som han), har han bara yttersta förakt för Xoxe, en ”som man kan säga obildad” plåtslagare (158), ”svartmuskig, kort, plufsig med utstående ögon som en groda” (449) – ”hans pseudonym var Trashi [den tjocke], vår före detta intendent i [byn] Panarit” (458). Allt efter omständigheter kallar Hoxha honom för en ”tölp” (347), en ”tragikomisk clown” (370), en ”plockad tupp” (556) och skildrar honom ”supande med de jugoslaviska kamraterna till fyra på morgonen... men han hade stått upp som en man ända till slutet och hade inte skämt ut oss” (318).

Xoxe, kommunist sedan länge och medlem Korçë-gruppen, valdes in i politbyrån medan han satt i fängelse. Efter hans frisläppande i april 1943 blev han ansvarig för partikadrerna. Han följde Vukmanović-Tempo till Grekland två gånger 1943, och de två blev vänner. Efter att upprepade gånger ha drabbat samman med Hoxha var det Tempo som tränade Xoxe för toppositionen. Överste Stojnić som var orolig över Hoxhas maktmonopol jobbade bakom scenen tillsammans med Xoxe, Spiru och Malëshova för att göra allt klart. Malëshova var en kommunistveteran som hade tillbringat sin landsflykt i Moskva där han arbetat för Komintern. Han återvände till Albanien på våren 1943 och anslöt sig till partisanerna. På grund av sitt rykte inte bara som poet utan också marxistisk teoretiker, i själva verket den enda som Albanien kunde skryta med vid denna tidpunkt, adjungerades han omedelbart som kandidat till politbyrån. Spiru var tidigare student i politisk ekonomi vid universitetet i Turin, och var medlem i politbyrån i egenskap av ordförande för ungdomsorganisationen. Hoxha beskriver honom som ”intelligent, uppriktig, modig och en god organisatör” (159), men också som ”ambitiös och böjd för intriger” (160). Efter att ha varit Hoxhas högra hand under krigsåren gick Spiru mot honom i slutet av kriget (därav hans ”motsägelsefulla natur”). Svängningen skedde vid plenarmötet i Berat, där Malëshova, Spiru och Xoxe, under ledning av överste Stojnić, utsatte högste befälhavaren för en skur av fördömande kritik. Hoxha lyckades överleva men han hade tappat greppet om partiet. Segrare var proletären Xoxe, som plötsligt framstod som Albaniens starke man. Han knuffades eller snarare sparkades fram av jugoslaverna (vid en mottagning för den albanska delegationen i Belgrad i december 1946 erbjöd Tito plats vid bordets huvudända åt Xoxe och inte Hoxha) (399). Som ordförande för Specialdomstolen för rättslig behandling av krigsbrottslingar och folkfiender (mars-april 1945) slog Xoxe, som då var partiets organisatoriska sekreterare, an tonen för det efterföljande förtrycket av motståndare och kritiker, både i och utanför partiet. ”Den första brickan som avlägsnades ur spelet” (255) var Malëshova, som inte kunde dölja sitt förakt för den halvt läs- och skrivkunnige Xoxe. Enligt Hoxha rensades Malëshova ut som högeropportunist: han var ”en liberal parlamentarisk demokrat... anhängare till cafépolitiker och hemlighetsmakare, till borgerliga element från *kulakerna* och det reaktionära prästerskapet... han var i själva verket mot den socialistiska revolutionen” (256). Det han egentligen var mot var en socialistisk revolution av stalinistisk sort, vars färd han hade upplevt medan han var i Moskva. Jugoslaverna kritiserade hans vägran att förbjuda författare som den franciskanska prästen Gjergj Fishta (vars episka dikt *Bergslutan* hyllar albanerna som kämpade mot slaverna) från skolorna. Malëshovas doktorsavhandling om landets ekonomi och kultur (han var då kulturminister) som kom vid en tidpunkt då författare fängslades för att de uttryckte kritik och ingenjörer hängdes som sabotörer, gjorde honom till ett lätt mål för hans motståndare. Men huvudanledningen till

utrensningen av honom var hans nationalism.⁴

”I och med avlägsnandet av Sejfulla Malëshova undanröjdes en medtävlare till Koçi Xoxes strävan efter den absoluta makten” (256). I själva verket stod tävlan mellan Malëshova och Hoxha, inte mellan Malëshova och Xoxe, som mycket väl kände till att Malëshova på **grund** av sin nationalism inte hade någon möjlighet att gripa den ”absoluta makten”. Hoxhas rapport till partiets femte plenarmöte (februari 1946) hade faktiskt Malëshova som främsta måltavla. Den rapporten innebar hans dom. Med hjälp av den och Xoxes medverkan lyckades Hoxha bli av med en farlig rival, hans främsta rival på den tiden, en person som inte bugade för honom – en uppkomlingskommunist som inte visste mycket mer om marxismen än jargongen och språket i Stalins *Korta kurs* om bolsjevikpartiets historia. Under diskussionen inför plenarmötet i Berat påstås Malëshova ha utmanat Hoxha genom att säga till honom: ”Du försöker stå över mig... du vill med alla medel påtvinga oss din uppfattning” (172).

Avlägsnandet av den andra ”brickan” var en mycket mer komplicerad affär. På grund av de många anhängare Spiru hade bland ungdomarna (Hoxha anklagar mer än en gång Spiru för att vilja ställa ungdomsorganisationen mot partiet) var han en allvarlig rival för både Hoxha och Xoxe. I egenskap av ekonomiminister och ordförande i den statliga planeringskommittén hade han dessutom nycklarna till Albaniens ekonomi i sina händer. Jugoslaverna riktade speciell uppmärksamhet mot Spiru, och smickrade och uppmuntrade honom i hans kamp om makten. Som ett resultat av det uppstod en bitter fiendskap mellan de två kandidaterna till tronen, Xoxe och Spiru. Utan tvekan uppviolades deras rivalitet av Hoxha enligt det gamla ordspråket ”söndra och härska”. Deras ömsesidiga beskyllningar gav Hoxha möjlighet att medla i deras ”gräl”, och på så sätt hjälpa honom att behålla regeringsmakten vid en tidpunkt då makten i partiet snabbt höll på att glida honom ur händerna. Och eftersom den starkaste utmanaren var Xoxe utnyttjade Hoxha Spiru för att hålla tillbaka Xoxes inflytande. Så småningom vann han över Spiru på sin sida. Det skedde när den sistnämnde började få betänkligheter över att ha skrivit under den ekonomiska uppgörelsen med Jugoslavien om att jämställa valutorna, likrikta priserna, avskaffa tullmurar och skapa gemensamma ekonomiska kommittéer, som grunden till en politisk union. Spiru backade från sin tidigare Jugoslavienvänliga ståndpunkt och orienterade sig mot Sovjetunionen och bad om ekonomisk och teknisk hjälp. De sovjetiska rådgivarnas ankomst gjorde jugoslaverna rasande, som kände sig förrådade av den som de ansåg vara sin man (Spiru hade tidigare skrivit ett brev till Tito och bett honom att använda sin makt för att undanröja Hoxha). Xoxe utnyttjade utvecklingen för att göra upp med sin rival. Han var ännu inte stark nog att angripa Hoxha direkt, och krävde därför Spirus huvud. Han fick Hoxha att sammankalla ett politbyråmöte med bara fyra medlemmar: Hoxha, Xoxe, hans förtrogne Pandi Kristno och Spiru. Vid detta möte anklagade Xoxe Spiru för att vara ”imperialistagent”. Spiru begärde fem dagar för att förbereda sitt svar. Hans begäran avslogs av de andra tre. Följande dag besökte Spiru Hoxha för att framhärda i sin begäran och be om hjälp. Hoxhas svar var nekande: ”Byrån [sic] har bestämt det” (385). Samma dag begick Spiru självmord.

Tidigare hade Hoxha förenat sig med Xoxe för att undanröja Malëshova, och hade på så sätt lugnat jugoslaverna som ogillade både Malëshova och han själv. Den här gången, när jugoslavernas tryck ökade mot honom, offrade han just den person som han hade uppmuntrat att stå emot detta tryck. Och när jugoslavernas envisa krav att bilda ett gemensamt armékommando gjorde att trycket närmade sig explosionspunkten, förrådde Hoxha Shehu, den enda parti-ledare som orubbligt stödde honom. I ett talande stycke erkänner han sin skuld till Shehu för att denne kom till hans räddning, samtidigt som han förminskar det:

Trots att jag var överbefälhavare knuffades jag praktiskt taget åt sidan... Bland de första åtgärder

⁴ I en av sina dikter uttryckte Malëshova sin nationalism tydligt: ”Jag älskar Albanien/från Skoplje till Yannina”. (Jag citerar ur minnet eftersom hans dikter sedan länge har förbjudits.)

jag bestämde mig för att vidta var att omorganisera generalstaben. När vi diskuterade frågan föreslog Nako Spiru envist att Mehmet Shehu skulle ställas i ledningen för generalstaben, eftersom han var ”som skapt till soldat, välskolad, och har visat sin duglighet.” ... Likaså ökade det faktum att Mehmet Shehu studerade vid Militärakademien i Sovjetunionen mina förhoppningar om att han starkt skulle gå mot den röra som jugoslaverna orsakade i vår armé (430-431).

Vilket han verkligen gjorde. ”Xoxe och hans klick” (495) började angripa honom. ”Mehmet Shehu kände att hans ställning var osäker, och för att rädda sig själv ur denna situation ’mot-satte han sig’ öppet jugoslaverna (jag ska senare berätta vad detta ’motstånd’ innebar) och försökte få min hjälp och stöd...” (436). (Som vanligt kastar Hoxha om rollerna.) Shehu uppges ha sagt till Hoxha: ”Kamrat befälhavare... jugoslaverna vill avlägsna dig... Jag gick öppet mot dem” (435-436).

Spiru begick självmord den 20 november 1947. I slutet av december avskedades Shehu. I november samma år krävde Xoxe att Hoxha skulle ”skriva en varm ledarartikel [i en tidskrift som grundats av Xoxe] om de livsnödvändiga relationerna till de jugoslaviska vännerna, om deras hjälp och i synnerhet om kamrat marskalk Titos bidrag... Jugoslaverna behövde min artikel som ett ’bevis för gott uppträdande’ till Jugoslavien och Tito” (449). Hoxha gick med på Xoxes krav:

I mycket allmänna ordalag och med diverse ”fakta” från de första krigsåren, pekade jag på vänskapsbanden mellan våra partier och länder. Men jugoslaverna och deras representanter var nöjda också med detta: det viktiga för dem var att AKP:s generalsekreterare skrev till och med en enda bra sak, till och med i ytterst allmänna ordalag, om Titos Jugoslavien, som fri lejd för annekteringen (450).

På vintern 1947 var Jugoslaviens annektering av Albanien på våren 1948 lika trolig som att våren skulle följa på vintern. Om den faktiskt inte ägde rum så är det på grund av att Jugoslavien under tiden bröt med Sovjetunionen. Hoxha hade outtröttligt betraktat de mörka moln som gradvis skymde relationerna mellan de två länderna, och hade tålmodigt väntat på att ”blixten” skulle slå ner. ”Vi hade en del tecken och signaler i denna riktning” (466). Hans förhållningsstrategi bar slutligen frukt. Han skryter i sin bok att ”det inte en enda gång föll [mig] in att ge upp” (462). Tidigare hade Hoxha stött den ekonomiska uppgörelse som skrivits under av Spiru, som ”inte gjorde någonting i denna riktning utan att rådgöra med mig och ha fått mitt godkännande” (372). Nu skrev och undertecknade han själv ”fri lejd för annekteringen”. Han inte bara gav sig utan gjorde det genom att i utbyte mot att han själv skulle få behålla makten erbjuda själva Albaniens oberoende, vars förkämpe han påstår sig vara. Efter Shehus avgång var hans titel som överbefälhavare rent formell. Alla som levde under denna avgörande period, inklusive undertecknad, var övertygad om att Hoxhas dagar som härskare var räknade. Stalins brev till JKP (28 mars 1944) räddade honom. Hans dyrkan av Stalin är alltså förståelig och i viss mån förlåtlig. Det som är oförlåtligt är att han påtvingar hela Albanien denna stalinistiska hysteri, och att han därmed driver på sin egen personkult, en miniatyr av Stalins. I detta syfte reducerade han gradvis Albanska arbetarpartiet – namnbytet skedde vid partiets första kongress (november 1948) – till ett undergivet organ som är redo att lyda hans order. Han satte sin hustru i ledningen för partiets ideologiska apparat⁵ medan han anförtrodde Shehu, med vilken han delar ansvaret för de efterföljande utrensningarna, att förtrycka olikstänkande och alla möjliga sorters kritiker.

En genomgång av dessa utrensningar kommer att hjälpa läsaren att inse Hoxhadiktaturens stalinistiska förlopp.

Grundningskonferensen i Tirana (8-14 november 1941) lyckades tillfälligt försona de tydliga ideologiska skillnaderna mellan de tre lösliga organisationer som existerade vid den tiden:

⁵ Med början 1952 ledde Nexhmije Hoxha centralkommitténs Agitations- och propagandadirektorat. Senare ledde hon Institutet för marxist-leninistiska studier och är fortfarande direktör för detta institut.

Korçë-gruppen, Shkodër-gruppen och ungdomsgruppen.⁶ Hoxha, som då var medlem i Korçë-gruppen som verkade i Tirana, valdes till att leda den provisoriska centralkommitténs som bestod av sju medlemmar: Enver Hoxha, Koçi Xoxe, Qemal Stafa, Tuk Jakova, Kristo Themelko, Ramadan Çitaku och Gjin Marku. Valet av Hoxha var en kompromisslösning som uppenbarligen utarbetades av hans jugoslaviska rådgivare, och grundade sig på villkoret att ”ingen av de tidigare viktiga ledarna (ordförande och vice ordförande) för grupperna skulle väljas till ledningen” (H 65). Företrädarna för ungdomsgruppen, Anastas Lulo och Sadik Prempte, liksom äldre kommunister som Koço Tashko och Mustafa Gjinishi, var besvikna. 1943 lyckades Prempte få makten över den regionala kommittén i Vlorë. Hans uppror kvästes i maj samma år – Hoxha och Shehu deltog personligen i straffexpeditionen som slutade med att två regionala ledare dog (de ”föll oavsiktligt offer för sammansvärjningen som de hade kokat ihop”).⁷ Prempte kom undan, senare flydde han utomlands. Lulo blev avrättad.⁸ Det blev också en annan medlem i den fraktionella gruppen.

Den andra utrensningen drabbade en medlem i politbyrån, Ymer Dishnica, och Mustafa Gjinishi. De hade utsetts av partiet att ta itu med Nationalistiska fronten (Balli Kombëtar) vid konferensen i Mukje (augusti 1943) om gemensamma aktioner mot de fascistiska ockupanterna. Dishnica och Gjinishi skrev under en överenskommelse om att bilda Kommittén för att rädda Albanien. Överenskommelsen avvisades direkt (efter påtryckningar från Jugoslavien) såsom varande oförenlig med partilinjens. Senare (vid plenarmötet i maj 1944) uteslöts Dishnica ur politbyrån som opportunist. Enligt mer upplysta politbyråmedlemmar som Malëshova och Spiru liksom de jugoslaviska representanterna var vid den tiden hela partilinjens opportunistisk. Efter befrielsen försökte Malëshova och Spiru återupprätta Dishnica. Istället hamnade han i fängelse. Gjinishi, en första rangens propagandist och organisatör, var den som var huvudansvarig för den lyckade konferensen i Pezë (september 1942), där AKP klev fram som en politisk och militär kraft som kunde bedriva gerillakrigföring. Han mördades under partisanernas erövring av norra Albanien. Hoxha anklagar honom för att vara agent för den brittiska underrättelsetjänsten (135) – Gjinishi kunde engelska, som han hade lärt sig på den amerikanska yrkesskolan i Tirana. Zai Fundo blev, trots att han var en kommunistisk veteran som hade fått sin skolning i Moskva, ytterligare ett offer. Upprörd över Stalins grymheter bröt han med Komintern, och ådrog sig därmed partiets dödsdom. ”Trotskisten” Fundo greps i norra Albanien och ”sköts... som agent för britterna och feodalherrarna” (415).⁹

Vi har redan kommenterat utrensningen av den ”storhetsvansinnige” Malëshova (i allmänhet besvärjer Hoxha sina sjukdomar genom att pådyvla dem på sina fiender). Spiru sköt sig själv hellre än att bli förödmjukad. Xoxe blev skjuten när Hoxha och Shehu återtog makten.

⁶ En fjärde, trotskistisk, organisation, *Zjarri* (Elden), inbjöds inte.

⁷ Enver Hoxha, *Selected Works*, bd 1, The Institute of Marxist-Leninist Studies at the CC of the PLA, Tirana 1974, s 140. fyra band har redan kommit ut: band 1 1974, band 2 1975, band 3 1980 och band 4 1982. Citaten ur dessa band identifieras med initialerna SW följt av numret på bandet och sidonummer.

⁸ Så här skildrar Ismail Kadaré hans avrättning i sin roman *Den hårda vintern*:

Anastas Lulo, du har förrått Internationalen! Där stod han likblek framför dem och lät sina ögon som inom kort skulle vara tomma, irra från den ene till den andre av sina domare. Partisandomstolen... Vänta, pojkar, stopp ett tag! Skena inte iväg! Vet ni vad Internationalen är för någonting? Ni är fortfarande unga. Förhasta er inte, välj ut en kompetent kamrat, som jag skulle kunna diskutera med på det principiella planet. En kamrat från mitten, någon som känner till doktrinen. De lyssnade en lång stund till hans bönfallande röst. Hela tiden uttalade han allt flera främmande, högtravande ord som verkade extra konstiga här på den nakna slätten. Här är en kamrat som känner till doktrinen, avbröt till slut kompanichefen och pekade på en partisan från byn Brataj, en ung man med halmgult hår och platt näsa. Partisanen böjde huvudet. Çoçol, ta och förklara problemet för honom ur teoretisk synvinkel, sade kompanichefen. Du också, Mukerem, gå med och hjälp Çoçol.

Mannen som anklagats för förräderi spärrade upp ögonen, bet sig i läppen, men i stället för de pompösa, främmande orden sade han nu bara "nej!" "nej!". De förde honom tjugo meter bort och sköt honom.

(Ismail Kadaré, *Den hårda vintern*, Stockholm: Bonniers, 1980, s 81.)

⁹ Fundo var då rådgivare åt Seit Kryeziu, en godsägare från Gjakovë (Djakovica) som på den tiden hade nära kontakter med den brittiska militärdelegationen när de försökte bilda Abbas Kupi och ett alternativ till AKP.

Utrensningen av Xoxe omfattade också hans klick: Pandi Kristo, Nesti Kerenxhi, Xhoxhi Blushi och många andra. De fick fängelsestraff. Kristo, liksom Xoxe en proletär från Korçë och hans närmaste medarbetare, skonades till synes eftersom att skjuta honom vore en alltför stor ära för den ”värdelösa klåparen” (482) som en gång när han ställts inför Hoxha ”hade rasat ihop som en hög koskit under en regnskur” (556).

De ”anti-titoistiska” utrensningarna begränsades inte till ovan nämnda politbyråmedlemmar. Genom att pressa Shehu att vara strängare mot partifientliga element kunde Hoxha göra rent hus. På grundval av officiella källor har man beräknat mer än 25% av partimedlemmarna uteslöts mellan 1948 och 1951.¹⁰

En andra anti-titoistisk utrensning förkunnades av partiets andra nationella konferens (april 1950). Syndabockar var Abedin Shehu, CK-medlem och industriminister och Niazi Islami, verkställande kommunikationsminister. De anklagades för att ha kritiserat Två-årsplanen som ”realistisk” (H 263). Två armébefälhavare uteslöts också för att ha undergrävt partiets roll i ledningen av armén. Det var Gjin Marku, medlem i den första politbyrån, och Nexhip Vinçani.

Bombexplosionen i den sovjetiska legationen i Tirana (19 februari 1951) föranledde en våg av terrorism som genomfördes personligen av Shehu mot tidigare medlemmar i nationalistiska partier liksom en del mer frispråkiga kritiker.¹¹ Under dessa dagar blev partimedlemmar som förespråkade en smula återhållsamhet misstänkta för att vara partifientliga element. Det var fallet med Tuk Jakova, Teodor Heba och Manol Konomi. Jakova, som var ledare för Shkodër-gruppen och en av partiets grundare (han var snickare till yrket) hade precis som Shehu trakasserats av Xoxe och hans män. Efter Xoxes frånfälle ersatte han sin vedersakare som partiets organisationssekreterare samtidigt som han också innehade posten som industriminister och ställföreträdande premiärminister. Jakova försatte sig själv i onåd genom att försöka vinna över tidigare fientliga element till partiet. Han anklagades för att vara välvilligt inställd till reaktionära personer och grupper och i synnerhet till de katolska präster som hade hamnat i skottgluggen för de religiösa förföljelserna (Jakova var katolik). Hans teori att klasskampen var på väg att dö ut i landet möttes av våldsamt motstånd från Hoxha och Shehu. Han sparkades som organisationssekreterare och även som medlem i politbyrån (plenarmötet i februari 1951). Hans allierade Heba, ledaren för partiets kaderdirektorat, uteslöts ur centralkommittén. Det gjorde även justitieministern Konomi, som bestraffades för att ha varit eftergiven i fråga om att skipa rättvisa med klassfienden.

De förbättrade relationerna mellan Jugoslavien och Sovjetunionen efter Stalins död startade en oppositionsvåg inom partiet under ledning av Tuk Jakova och Bedri Spahiu. Proletären Jakova upprepade sin teori om att klasskampen upphört och krävde att de utrensade kamraterna skulle återupprättas. Han fick stöd från Spahiu, medlem i politbyrån och högt uppsatt partiledare (han hade varit allmän åklagare i den specialdomstol där Xoxe var ordförande, och blev senare allmän åklagare vid den rättegång som dömde Xoxe till döden). Spahiu drabbade ihop våldsamt med Hoxha under plenarmötet i juni 1955 (de är båda från Gjirokastër). Plenarmötet uteslöt Jakova ur centralkommittén men Spahiu också ur partiet.

Chrusjtjovs fördömande av Stalin vid SUKP:s tjugonde kongress tände återigen oppositionens lågor. De oliktankande kom ut öppett vid partikonferensen för staden Tirana (april 1956). De kritiserade den styrande eliten för deras enväldiga metoder, deras förakt för massorna och deras underlåtenhet att avhjälpa den ekonomiska situationen, och tryckte på hårt för att återupprätta Xoxe, Jakova, Spahiu och andra framstående partimedlemmar. Hoxha ingrep personligen och lyckades kuva upproret. Vedergällning följde. I sitt brev till partiorganisa-

¹⁰ Stavro Skendi (red), *Albania*, New York 1956, s 86.

¹¹ Bland de 28 offer som avrättades utan vederbörlig rättegång fanns en författare, Manush Peshkëpia och en kvinnlig professor, Sabiha Kasimati.

tionerna, ”De lärdomar vi bör dra av partikonferensen för staden Tirana” (21 april 1956), talar Hoxha om en grupp personer som han kallar ”ohälsosamma element med en uttalad partifientlig inställning”, och lade huvudansvaret på deras inspiratörer: Pëllumb Dishnica, Hulusi Spahiu, Pajo Islami och Peço Fidhi (SW II, 456-457).

1956 arresterades två framstående partimedlemmar, Liri Gega, medlem i den första politbyrån, och general Dali Ndreu, hennes make, när de ”försökte korsa [den albansk-jugoslaviska] gränsen”.¹² Båda sköts – för att vara mer exakt alla tre, eftersom Liri enligt Chrusjtjov¹³ var gravid. I maj 1957 flydde tidigare ställföreträdande försvarsministern general Panajot Plaku till Jugoslavien.

De påstådda ledarna för den ”grekisk-jugoslavisk-amerikanska” sammansvärjningen 1960, konteramiral Teme Sejko, befälhavare för Albaniens örlogsflotta, och Tahir Demi, tidigare albansk representant i COMECON, anklagades för titoism. De ställdes inför rätta och avrättades. Deras ”revisionistiskt-imperialistiska” sammansvärjning ägde rum vid en tidpunkt då förhållandena mellan Sovjetunionen och Albanien gick från dåligt till sämre. Bara en månad tidigare hade Albanien skrivit under en ekonomisk överenskommelse med Kina, enligt vilken Beijing skulle ge Tirana 123 miljoner dollar i hjälp och krediter.¹⁴

De främsta offren för utrensningarna som följde på splittringen mellan Sovjetunionen och Albanien var Liri Belishova och Koço Tashko. Belishova, Spirus änka, blev medlem i politbyrån sedan hennes make hade återupprättats. Hon var högsta kvinnan i partihierarkin och genomförde viktiga diplomatiska uppdrag. Tashko förkastades från ledningen när partiet först bildades. Han visar sig ha kritiserat Hoxha för dennes hantering av Kosovofrågan under kriget (84-85). Efter brytningen med Jugoslavien var Tashko ordförande för partiets centrala kontrollkommission. Varken han eller Belishova gjorde någon hemlighet av sin lojalitet mot Sovjetunionen. ”Båda uteslöts från partiet som fiender” (H 332).

Till skillnad från brytningen med Jugoslavien som skakade AKP i dess grundvalar, orsakade inte brytningen med Sovjetunionen någon chockartad oro, ett tecken på att de albanska kommunisterna inte var särskilt fästa vid socialismens hemland. När väl Tashko och Belishova försvann från den politiska scenen ägde det inte rum några spektakulära utrensningar på tolv år. Med tanke på albanernas okunnighet om de interna stridigheterna i Kinas kommunistiska parti och Kinas likgiltighet för AAP:s ideologiska problem, var det osannolikt att den kinesisk-albanska alliansen skulle orsaka några allvarigare ideologiska gräl. Trots landets besvärliga ekonomiska situation efter att Sovjetunionen upphörde med sin ekonomiska och teknologiska hjälp hade Hoxha-Shehus tvåmannavälde full kontroll över situationen. Med början från den tredje femårsplanen (1961-1965) antog Albanien en åtstramningspolitik, även om de i viss mån fick hjälp från Kina med lån och experter. En viss förbättring ägde rum under den fjärde femårsplanen (1966-1970), tack vare de hårda åtgärderna för att minska byråkratin, sänka lönerna för de bäst betalda arbetarna, dra in kvinnor i produktionen och få människor att göra ”frivilligt” arbete inom byggnadssektorn, jordbruket och på fabrikerna.

De påfrestningar som befolkningen utsattes för av ”AKP:s kamp för att ytterligare revolutionera partiet och livet i landet (1966-1971)”,¹⁵ som var påverkad av Kulturrevolutionen (1966-

¹² *Documenta kryesore të PPSH*, III (AAP:s viktigaste dokument, bd 3), Mihal Duri: Tirana 1970, s 449 (citerat i Prifti – se not 17 – s 276).

¹³ Chrusjtjov nämnde hennes fall i sitt tal vid SUKP:s 22:a kongress (oktober 1961). Se William E Griffith, *Albania and the Sino-Soviet Rift*, Cambridge, Mass., 1963, s 235.

¹⁴ Nicholas C Pano, *The People's Republic of Albania*, The John Hopkins Press: Baltimore 1968, s 148.

¹⁵ Rubrik på kapitel 7 i *HoPLA*. Kapitlet är indelat i fem underkapitel (total 73 sidor). Underkapitel 4, ”Revolutionera ekonomins område” består av mindre än 7 sidor. Rubrikerna på alla fem underkapitlen innehåller en avledning av ”revolution” (-är, -era, -ering) som ledmotiv: ”revolutionering” av partiet och statsmakten, utbildning och litteratur och konst; ”revolutionera” utrikespolitiken och ekonomin, det sociala och etiska livet (kvinnans frigörelse och avskaffandet av religionen).

1969), gav upphov till spänningar som ledde till klagomål och utmattning. Kinas svängning på 1970-talet till en vänlig politik gentemot USA innebar nya faror. Albanska intellektuella vågade ta sig friheter. Uppbackad av media utvecklade sig en smak för nya sätt att uttrycka sig inom litteraturen och konsten. Inortodoxa vanor spred sig bland ungdomarna. Under tiden hade övervakaren utvecklats till författare.¹⁶ Hans näsa var särskilt känslig för litterär smörja. Under det fjärde plenarmötet (juni 1973) definierade Hoxha liberalismen som ”ett uttryck för ideologisk och politisk opportunist, förnekande av en konsekvent klasskamp... ett acceptande av fredlig samexistens med fiendens ideologi” (SW 4, 819). Yxan föll på Fadil Paçrami och Todi Lubonja.

Paçrami var gammal god vän till Spiru, och hade bara drygt 20 år gammal blivit chefredaktör för partiets tidning *Zëri i Popullit* (Folkets röst). Hoxha hade tillsammans med Shehu och Belishova så tidigt som 1944 föreslagit att han skulle adjungeras till politbyrån för att motverka Xoxes ökande inflytande. Paçrami blev medlem i centralkommittén 1952 och utförde viktiga funktioner inom partiet och regeringen. I mogen ålder övergick han till att skriva pjäser. De visade sig plötsligt vara nedsmutsade av liberalism. Lubonja, som var chef för den albanska radion och televisionen, hade hjälpt till med smittan. Utrensningarna spred sig till kadrer inom utbildnings- och kulturministerierna, inklusive ministern, Thoma Deljana. Ledningen för ungdomsorganisationen var särskilt påverkad och smittad – ”långt hår, påkostade kläder, skrikande djungelmusik...” (SW 4, 836). Den ombildades. Det gjorde också ledningen för Albanien författar- och konstnärsförbund.

De kulturella utrensningarna grasserade efter det fjärde plenarmötet (juni 1973). De femte och sjätte plenarmötena (juni och december 1974) inledde de militära utrensningarna. Att kalla generaler för liberaler dög inte, man måste hitta ett annat namn som, på grund av de många strecken på deras gradbeteckningar, måste bli en rad namn: ”sabotörer” - ”konspiratörer” - ”kontrarevolutionära revisionister”. Sådana visade sig försvarsminister Beqir Balluku, chefen för generalstaben Petrit Dume och chefen för arméns politiska direktorat, Hito Çako, vara. De anklagades för att konspirera för att gripa makten med hjälp av en militärkupp. Precis som i Kina inspirerades den officiella nationella försvarspolitikerna av tesen att ”Albanien bara kunde försvaras mot yttre aggression, i synnerhet sovjetiska aggressioner, genom att tillämpa en taktik av gerillakrigföring” (H 504), att ”varje medborgare måste vara en soldat och varje soldat en medborgare” (H 467). Följaktligen ”är det viktigaste elementet i nationens försvar människan snarare än vapen, ’medborgarméns’ revolutionära medvetande snarare än militär teknologi.”¹⁷ Tydligen ville Balluku och hans stab bygga en modern välutbildad och disciplinerad armé vars första lojalitet var mot generalstaben och inte partiet. Frågan som stod på spel var vem som skulle föra befälet över armén: de svunna generalerna (Hoxha och Shehu) eller de som faktiskt hade ansvaret. Generallöjtnant Balluku, en före detta metallarbetare från Tirana, hade genomgått en viss utbildning vid Vorosjilovs militärakademi liksom en del skolning i politbyrån (1948-1974), samtidigt som han från och med 1954 också var försvarsminister. Ändå kunde han inte mäta sig med överbefälhavaren och segraren i slaget om Tirana. Han och hans medarbetare befanns skyldiga till att ”i mycket begränsat antal sprida partiets dokument och material och kamrat Enver Hoxhas verk som skickats till armén” (H 506). Tillsammans med sina medarbetare dömdes ”ärkeförrädaren” Balluku ”enligt den proletära diktaturens lagar”,¹⁸ med andra ord avrättades de.

”Här är två, låt oss göra dem till tre!” låter en rad i en albansk barnramsa som barnen sjunger. De kulturella och militära utrensningarna – där kulturella och militära stod i relation till varandra som tes och antites – skulle leda fram till ekonomiska utrensningar, deras syntes.

¹⁶ De första två banden i Hoxhas *Works* publicerades 1968. 1971 hade det kommit ut åtta band.

¹⁷ Peter Prifti, *Socialist Albania since 1944: Domestic and Foreign Developments*, Cambridge, Mass., 1978, s 215.

¹⁸ Enver Hoxha: ”Rapport till Albanska Arbetets Partis sjunde kongress 1 november 1976”.

Den här gången var förrädarna Abdyl Këllezi, Koço Theodosi och Kiço Ngjela, ordförande för planeringskommissionen, industriminister respektive gruvminister. Këllezi och Theodosi var medlemmar i politbyrån, Ngjela medlem i CK. Deras brott? Allt möjligt: införande av självstyre och kapitalistiska metoder, uppmuntran till byråkratiska och teknokratiska trender, slöseri med tillgångar och material, sabotage inom industrin och jordbruket,¹⁹ handel använd som förbindelse med fiender. ”Liksom de andra hade denna grupp varit indragen i hemlig verksamhet i flera år”, kan man läsa i *History of the Party of Labour of Albania* [Albanska arbetarpartiets historia] (510), som vidare anger: ”Både B Ballukus grupp och A Këllezis och de andras grupp förlitade sig på hjälp från den kinesiska ledningen, som sporrade dessa gruppers förrådiska kontrarevolutionära verksamhet” (511).

”Krossandet av fiendegruppen” ägde rum vid det sjunde plenarmötet (26-29 maj 1975). Bara en vecka senare skrev dåvarande förste ställföreträdande premiärminister och nuvarande premiärministern Adil Çarçani under en femårigt avtal med kineserna om långsiktiga lån utan ränta. *HoPLA* nämner inte undertecknandet av detta avtal, men det blev offentligt i partiets tidning, *Zëri i Popullit*.²⁰ Med andra ord: ungefär samtidigt som en albansk ledare förde samtal med kinesiska ledare om ekonomisk hjälp till sitt land, ”krossade” enligt *HoPLA* den albanska ledningens CK-möte en grupp av förrädare som hade försökt ödelägga den albanska ekonomin genom att ”förlita sig på den kinesiska ledningens hjälp”. Den ekonomiska hjälpen till den albanska regeringen hade förvandlats till fientlig hjälp till albanska ”kontrarevolutionärer” som konspirerade mot sin egen regering. ”Jag ger dig bröd och du kastar sten på mig”, lyder ett albanskt ordspråk. Otacksamhet blandat med förtal.

Ett sådant här hyckleri pryder den albanska marxismen-leninismens bibel ungefär som luftvärnsbunkrar på vakt mot en osynlig fiende smyckar det albanska landskapet. Intrycket man får av att läsa *The Titoites* är detsamma: historien uppfinns hela tiden på nytt för att behaga den som har licens på den. Saker som aldrig har hänt framställs som fakta medan fakta förvrängs, ofta så långt att de blir sin motsats. Att leta efter objektivitet och ärlighet i verk som dessa är ett hopplöst företag – utspridda vrakdelar av sanning i ett hav av lögn.

1975 sjöng Hoxha fortfarande lovsånger till ordförande Mao, som vid den tidpunkten hade anslutit sig till USA, ärkefiende till Hoxhas marxism-leninism. Hans opportunism dikterades naturligtvis av ekonomiska hänsyn, som också är den grundläggande förklaringen till Albanien hatkärlek till sina två tidigare kompanjoner. Och eftersom partiutrensningarna i Albanien alltid har betingats av förhållandena mellan AKP-AAP å ena sidan och å den andra kommunistpartierna först i Jugoslavien, sedan Sovjetunionen och slutligen Kina, så skulle man kunna förledas att dra slutsatsen att huvudorsaken till utrensningarna var landets ekonomiska beroende av än det ena och än det andra främmande landet.

Utrensningen av Shehu vederlägger denna slutsats. Efter brytningen med Kina var Albanien på grund av sin totala isolering ett synnerligen självständigt land. Och här kommer Hoxha till vår räddning. Ett upplysande stycke i *The Titoites* lyder:

Vi känner till att marxismen-leninismen alltid betraktar den inre orsaken, den inre faktorn, som den främsta avgörande faktorn för varje fenomens födelse och utveckling. Ett kommunistpartis utveckling och födelse kan inte vara undantag till denna lag, och därför kan inte heller grundandet av vårt kommunistparti vara undantag till den. (35)

Detta är en gammal och ärevärdig teori som går tillbaka till Aristoteles (hans enteleki).^{*} Frågan om yttre eller inre faktorer är avgörande för ett fenomens födelse och utveckling kan begränsas till frågan om vad som kommer först, hönan eller ägget. Aristoteles var för ägget. Men jag betvivlar att Marx delade den uppfattningen, om inte annat därför att den stackaren

¹⁹ Pirro Dodbiba, jordbruksminister och kandidatmedlem i politbyrån, avskedades i april 1976.

²⁰ Se också *Peking Review* nr 28, 11 juli 1975, s 7.

* **Enteleki** betyder ett förverkligande av något som tidigare endast hade en potentiell möjlighet – öa.

inte kunde ha ätit många kycklingar: i en gammal uppslagsbok ser jag att en tupp 1867 kostade fem shilling.

Det ovan citerade stycket av Hoxha är tänkt att tillbakavisa teorin att AKP grundades av jugoslaverna. Och eftersom det inte grundades av jugoslaverna följer att grundarna var de albanska kommunisterna själva. Frågan är vilka dessa grundare är. Enligt *HoPLA* var det femton grundare (*H* 64), varav två jugoslaver (36). Av de återstående tretton nämns bara fyra: Enver Hoxha, Pilo Peristeri, Qemal Stafa och Vasil Shanto. De två sistnämnda dödades i maj 1942 och 1944, medan Peristeri, en tennsmed från Korçë, aldrig ingick i den högsta ledningen. Då återstår Hoxha som ensam stjärna i det som en gång var en stjärnbild. Och om vi lägger till de grundare som rensats ut – Tashko, Xoxe, Lulo, Prempte, Jakova, Themelko – de partibyggar som rensats ut – Dishnica, Malëshova, Spiru, Kristo, Spahiu, Gega, Belishova, Balluku, Shehu, Hazbiu för att bara nämna de viktigaste – får man intrycket att Hoxha i ena vågskålen väger mer än resten i den andra. Vilket inte är överraskande med tanke på att resten har reducerats till en hög aska.

Om vi följer exemplet från Hoxhas tes att den viktigaste avgörande faktorn är den inre faktorn, så kan vi därmed dra slutsatsen att den viktigaste orsaken till partiutrensningarna måste återfinnas i Hoxhas innersta karaktär, hans enteleki: hans gränslösa och oförytterliga maktbegär som vägleds av hans allt omfattande och ofelbara sinne. Finns det något tvivel om att Hoxha betraktar sig själv som ett enastående geni, han som agerar som vore han den enda i världen som representerar den obefläckade och rena marxismen-leninismen? Läs *The Titoites*. Ni kommer aldrig att ertappa honom med att erkänna ett misstag.²¹ Det närmaste han kommer det är på en sida där han försvarar sig mot den jugoslaviska anklagelsen att han en gång begick ett ”allvarligt” misstag. Det var under valet av centralkommittén vid konferensen i Labinot (mars 1943). ”Kandidaterna framlades inte med namn till delegaterna, utan av säkerhetsskäl genom att beskriva deras kännetecken” (40). Detta allvarliga brott mot partistadgarna var i själva verket ett manipulativt påhitt av den sittande ledningen under ledning av Hoxha för att välja personer som var i hans smak: allt hängde på hur han eller en pålitlig kamrat skulle beskriva kandidaterna. Och så här rättfärdigar sig Hoxha: ”Sanningen är den att det sätt på vilket vi hanterade valen vid AKP:s första nationella konferens inte var något stort misstag, speciellt under de förhållanden som rådde då” (ibid).

För att förstå vem Hoxha är behöver man bara läsa *HoPLA*, den albanska motsvarigheten till Stalins *Korta kurs* om bolsjevikpartiets historia. Den börjar med en beskrivning av de kommunistiska grupperna innan partiet grundades. Hoxha nämns först mot slutet av det första kapitlet (han anslöt sig till Korçë-gruppen strax innan den italienska ockupationen av landet), i ett stycke som helt och hållet ägnas åt honom (57-58). Men därefter är det hans namn som bygger upp texten. Det uppträder ganska sparsamt i andra och tredje kapitlet, som behandlar partiets verksamhet under kriget och efter befrielsen. Men från och med det fjärde kapitlet, som riktar in sig på partiets kamp för att industrialisera landet, blir hans namn och partiet alltmer utbytbara: *Le parti, c'est moi* [Partiet är jag]. Partiets historia är i själva verket en uppräknings av hans bedrifter, understödda med citat ur hans rapporter och tal. Man letar förgäves efter att hans närmaste medarbetare ska få något erkännande. De nämns aldrig, utom en eller två som är döda. De som nämns är undantagslöst oliktankande som brännmärks som konspiratörer och förrädare. Man skulle förvänta sig att åtminstone Shehu, hans allierade och

²¹ *Il Duce ha sempre ragione* [Ledaren har alltid rätt]. Av taktiska skäl kunde han tidigare medge att han begått misstag. I sina ”Tesar om att på nytt granska arbetet under AKP:s CK:s andra plenarmöte” (juni 1946) bekände han att han hade agerat felaktigt när han inte reagerade på Malëshovas, Spirus och Xoxes kritik, och anklagade indirekt sig själv för att dela ”drag och brister som ärvt från vårt gamla arbete”, med andra ord opportunist (SW 1, 564). Han var ännu tydligare i sin ”Rapport till partiaktivister i Tirana om analyserna och slutsatserna från AKP:s CK:s elfte plenarmöte” (oktober 1948) (SW 1, 752, 762). Men de misstag han erkänner gäller den period då AKP dominerades av jugoslaverna, och då inte han utan Xoxe hade den verkliga makten.

premiärminister under 27 år, skulle dyka upp någonstans. Inte ens han. Som alla som är det minsta bekant med det albanska befrielsekriget känner till, var det Shehu som ledde nationalisterna, och det var han som i egenskap av befälhavare för den Första armékåren som drev ut de nazistiska trupperna från huvudstaden. Hur beskriver *HoPLA* detta minnesvärda slag?

Den nationella befrielsens enheter var nu indragna i de sista operationerna mot de tyska trupperna i Albanien och i Kosovo. Av dessa operationer var den viktigaste befrielsen av Tirana. Överbefälhavarens order var att tillintetgöra fienden, sätta stopp för tyskarnas plundring och förödelse av staden och till varje pris befria Tirana. Operationen skulle komma att ledas av Första armékårens befäl. (166)

Äran går till överbefälhavaren som gav ”ordern”, inte till befälhavaren som utkämpade och vann slaget. Man inte bara utelämnar Shehus namn, utan förnekar till och med hans person, genom att det ord som syftar på honom är ett abstrakt kollektivt substantiv, ”befäl”. Att bortse från kamrater för att förhålliga diktatorn är en genomgående teknik i *HoPLA* (Ismail Kadaré utnyttjar det väl i sin roman *Den hårda vintern*). Att misskreditera motståndare är en annan snarlik teknik. Utrensningarna är ett viktigt tema i *HoPLA*, de utgör Hoxhas anspråk på ära som bevakare och skiljedomare för den ortodoxa marxismen-leninismen. Offren, spöklika uppenbarelser som ryckts från den skammens och förtvivlans skräphög de kastats på, visas i detta syfte upp framför segrarens, deras domares och bödels, tron. När de väl försvunnit, de sista är de ekonomiska förrädarna, förblir scenen tom. Istället för ledaren syns hans bild på en vägg. Hans umgänge med sina beundrare kommer nu bara att ske via hans böcker, som man närmar sig vördnadsfullt som heliga skrifter. Hans namn kommer att uttalas i en formel, ”Kamrat Enver Hoxha lär (’visar’, ’säger’, ’förklarar’), som föregår eller följer på meningar i form av regler eller föreskrifter. Följande exempel finns alla i delen ”Det revolutionära händandet av kadrer i arbetarklassens skola” (*H* 523-528):

”Kadrer... måste först av allt utbildas i arbetarklassens skola”, lär kamrat Enver Hoxha. (*H* 523)

”Kadrenna har sin plats och sin roll”, påpekade kamrat Enver Hoxha, ”men de påtvingar inte partiet sin lag, utan partiet och klassen påtvingar dem lagen”. (524)

Kamrat Enver Hoxha säger: ”Partiet måste omedelbart och utan att tveka få ner [kadrer med *kulak*-, byråkratisk eller liberal läggning] från sina höga hästar och bryta näsan och benen på dem...” (525)

Partiets kamp för att utbilda och härda kadrenna revolutionärt i arbetarklassens skola skapade hälsosammare villkor för att tillämpa kamrat Hoxhas lära, som visade: ”Kadern ska göra revolution hela livet, ska vara i revolutionen med sig själv och andra.” (527-528)

Lagstiftarens åläggande till sina undersåtar att blint lyda hans lag kunde inte vara tydligare. Och om Hoxha är den här sortens profet-bedragare som har inskränkt partiet till att dyrka honom som en marxism-leninismens Messias som skiljer sig från sina två herrars, Stalins och Titos, marxism-leninism genom att hans variant upplöser dem i en högre syntes (synhoxhes), så kan vi nu förklara partiutrensningarna i Albanien i linje med hans tes om den interna faktorns avgörande betydelse: partiutrensningarna är en yttring av Hoxhansk fagocytos.* Odjuret behöver färskt människokött för att frodas.

De som rensades ut, i grupp eller enskilt, drabbades av detta öde därför att de vågade håna eller inte lyda hans order. Även om vissa av dem inte hyste några betänkligheter att expropriera de rika borgarna och de stora godsägarna, så protesterade de mot att arresteras dem och trakassera deras familjer. Andra som var överens om att hämma den organiserade religionens inflytande kunde inte gå med på att utrota prästerskapet och skrattade åt tanken att Albanien skulle bli den första ateistiska staten i världen. Ingen av dem tvekade att dela ut konfiskerad jord till fattigbönderna. Men att förfölja en bonde ”med mindre än 3 hektar mark, ett nötkreatur och mindre än 10 får” (*H* 319) verkade idiotiskt. ”1960 fanns det omkring

* **Fagocytos** är förmågan hos en cell att ta upp och bryta ned fasta partiklar – öa.

15.000 *kulak*hushåll, eller mindre än 1% av det totala antalet bondehushåll. *Kulakerna* hade förlorat sin tidigare ekonomiska bas”, de hade ”på det hela taget försvunnit som klass” (ibid). Enligt marxismen bestäms en klass av sin ekonomiska bas. Men om den var borta som texten säger, kan man då rättfärdiga förföljelserna som skulle rasa tills den var förintad? Den förintades som klass när den inte längre var en klass. Detta är inte marxism utan stalinism.

När Malëshova protesterade mot att Shehus partisaner dödade tidigare yrkesofficerare utan vederbörlig rättegång under de första dagarna i den befriade huvudstaden, rättfärdigade Hoxha terroristhandlingarna genom att säga: ”När vi vädjade till dem att komma till bergen och kämpa mot ockupanterna tillsammans med oss flyttade de sig inte från sina bekväma bostäder. Nu ’ångrar de sig’ alldeles för sent och vi måste göra upp räkningen med brottslingarna” (187). Brottslingar därför att de inte anslöt sig till partisanerna! Malëshova sägs ha svarat: ”Du har förlorat ditt hjärta som kommunist – en kommunist värderar en människas liv och tänker igenom ordentligt innan han bestämmer sig för att utplåna någon som kan tuktas och tjäna landet” (ibid). En kommunist med ett mänskligt hjärta måste ha låtit skrattretande för Hoxha, och det är anledningen till han återger Malëshovas svar.

Vi måste dröja längre vid den senaste utrensningen som drabbade Shehu och hans familj och släktingar.

Redan i början antydde att Hoxhas redogörelse lät som en fantasifull rövarhistoria om ränk-smiderier, som står i skriande kontrast till resten av hans memoarer.

Ismail Kadaré har gjort sig ett namn genom att skriva ”historiska romaner” där blandningen av dikt och verklighet leder till en tredje sak, vars ingående delar inte längre går att urskilja. Verkligheten övergår omärkligt i fantasier på samma gång som den konsoliderar den sistnämnda. En liknande – ofullgången – teknik styr Hoxhas berättande.

Först berättar han att Shehus hustru besökte olika huvudstäder i Europa för att samtala med CIA:s representanter om Shehus plan att fysiskt likvidera Hoxha. Efter att ha fått deras godkännande skulle Shehu ha satt sin plan i verket på följande sätt:

I detta sammanhang ordnade Mehmet Shehu med att hans son skulle förlova sig med en dotter i en familj som innehöll sex eller sju krigsbrottslingar, inklusive den ökända CIA-agenten Arshi Pipa. En dylik förlovning skulle inte undgå att dra till sig allmänhetens uppmärksamhet. Och den gjordes just med målet att dra till sig allmänhetens uppmärksamhet och orsaka en sensation. Om den skulle godtas av partiet skulle det leda till splittringar och liberalism bland annat även i partiet, ungdomsorganisationen, etc. Om den inte skulle godkännas av partiet skulle åtgärder vidtas mot Mehmet Shehu, naturligtvis inte fängelsestraff men degradering, han skulle avlägsnas från sin post eller till och med uteslutas ur partiet. Det skulle orsaka en sensation och jugoslaverna skulle utnyttja den, eftersom de behövde den för att sprida propaganda för att misskreditera ledningen för Albanska arbetarpartiet och speciellt Enver Hoxha, som – har de upprepat gång på gång – ”elimineras” sina medarbetare precis som Stalin gjorde. (624)

I partiets språkbruk används slagordet ”krigsbrottsling” på alla som var mot Albanska kommunistpartiet under Andra världskriget, då Albanien först ockuperades av fascisterna och sedan nazisterna. En del av dessa personer, mest borgare och aristokrater, hade lyckats fly ur landet under kriget. Många fler (mestadels bönder) lämnade efter att partiet hade tagit över. Hoxha använder slagordet ovan för att beskriva personer i landsflykt med olika ideologi men fientliga till Hoxhas regim. Samtidigt klumpar han ihop en del av dessa landsflyktingar under den bredare kategorin ”familjekrets”. När partiet upprättade sin diktatur förlorade medlemmarna i denna familjekrets i hemlandet sina privilegier, och de har sedan dess levt under samhällsekonomiska förhållanden som kännetecknar deklasserade familjer.

Låt oss titta på stycket som citerades ovan. På grundval av en förlovning som naturligtvis skulle leda till giftermål, byggs styckets meningar upp kring begreppet blandäktenskap. Sonen till en kommunistledare gift med en dotter till en deklasserad familj är ett exempel på ras-

blandning, där ras har ersatts med klass. Denna rasblandning kommer att ”leda till splittringar och liberalism” i partiet. Varför det? Brudens besudlade blod kommer först att infektera hennes make och sedan kommer de två tillsammans att smutsa ner partiets gemensamma kropp, som till sist kommer att falla sönder och lösas upp. Och botemedlet? Avrättning av den besmittade fästmannen i elektriska stolen (eld är renande) och karantän av hela familjen och familjekretsen. Familjefaderns självmord bevisar bara att sjukdomen redan har spridit sig till hans hjärna.

Hoxhas föreställning om liberalismen inspireras underförstått av bilden av smittsamma sjukdomar:²² pest, spetälska, syfilis. *Syphilis sive morbus gallicus* [Syfilis eller den franska sjukan] passar bilden bäst. Det är en könssjukdom och sprids vanligtvis genom sexuella kontakter, och den bryter ner kroppens vävnader och når slutligen hjärnan. Tydligt har de vågor av sexuellt ursinne som översvämmat väst sköljt upp även på Albaniens stränder. Enligt en kollega som nyligen besökte landet använder albanska kvinnor smink och ungdomarna bär jeans. Ett typiskt exempel på albansk litteratur är mycket mer uttryckligt.

I Kadarés roman *Den hårda vintern*,²³ är huvudpersonen, en journalist och kandidat till fullt medlemskap i partiet, förlovad med en flicka som är dotter till en viceminister. Men medan den unge mannen är en hård partiman är hans fästmö mer intresserad av att köpa klänningar till det förstående bröllopet och möbler till det emotsedda hemmet. Journalisten kan ryska och följer som tolk med den albanska delegationen (som leds av Hoxha) som deltar på mötet för kommunistiska och arbetarpartier i Moskva 1960. Det var vid detta möte som Hoxha höll det minnesvärda tal som betecknade Albaniens brytning med Sovjetunionen. Journalisten var ögonvittne till händelsen. Men han vågar inte säga ett ord innan politbyrån beslutar sig för att tillkännage brytningen. Hans tystnad oroar hans fästmö eftersom hon misstänker att han förälskat sig i en rysk flicka. Dotterns mor bekymrar sig över flickans nedstämdhet och besöker journalistens chef och säger att hennes blivande svärson tänker bryta förlovningen. Under det möte som följer med den lokala partiorganisationen kräver partisekreteraren en förklaring till journalistens ändrade inställning till sin fästmö. Han vägrar ilsket, eftersom hans relation till henne är hans ensak. Men ”en kommunist får inte dölja något för organisationen” (264) och därför bordläggs hans ansökan om fullt medlemskap i partiet. Under tiden har fästmön börjat dricka. I ett ögonblick av löslighet ger hon sig hän till sin lärare i franska, sonen till en ”deklasserad” familj. Två negativa exempel på partietik från romanens huvudpersoner är för mycket för den albanska socialrealismen. Kadaré räddar det hela med en försonande händelse. Romanen slutar med ett kapitel där journalistens yngre bror, en tonåring som har hängett sig åt att umgås med flickor och gå på fester och dansa och dricka, befrias från dessa borgerliga symptom så fort han går med i armén.

Hoxhas redogörelse för förlovningen i efterordet till sin bok har likheter med förlovnings-episoden i romanen. Han måste ha läst Kadarés moderna epos som är ett förhålligande av Hoxha (det får mig att tänka på *Aeneiden*).^{*} Hoxhas resliga gestalt får kamraterna som beledsagar honom (Shehu, Kapo, Alia) att se ut som skuggor – Kadaré uppnår den effekten genom att utplåna deras namn.²⁴ I en diktatur där alla informationskällor kontrolleras ytterst

²² Sjukdom som en utmärkande egenskap hos revisionismen (liberalismens släkte) sägs rent ut i denna mening: ”Vad är förklaringen till denna vana hos revisionister? Härmar de varandra eller tvingar deras sjukdom dem att hitta samma ideal?” (498)

²³ Se not 8 ovan.

^{*} **Aeneiden** är det romerska nationaleposet som Vergilius skrev omkring 25 f. Kr. Det handlar om den trojanske hjälten Aeneas som efter Trojas fall anländer till Latium, där han så småningom blir anfader till Romulus, Roms grundläggare – öa.

²⁴ Mehmet Shehu, Hysni Kapo och Ramiz Alia nämns aldrig vid namn, bara som ”en av de albanska delegaterna” (Shehu omnämns också som ”regeringschef i sitt land” och ”mannen... som hade varit med i kriget i Spanien” (131-132)). Å andra sidan pekas medlemmarna i den sovjetiska delegationen, Mikojan, Andropov och Kozlov, ut med namn.

noggrant, är litteraturen nästan det enda sättet att få reda på livsstilen i det samhälle den beskriver. Kadaré har inte helt och hållet hittat på den inortodoxa händelsen, som han skickligt förflyttar till en annan historisk period, Chrusjtjov-eran, och underförstått ger denna skulden. På den tiden var Hoxha fortfarande främst bland likar, inte den majestätiska figur som Kadaré förhårlig i sin roman.

Om man läser Kadarés roman som ett samhälleligt dokument, så antyder det starkt att den ”liberalism” som Hoxha tillskriver Shehus avsikter istället var ett ganska vanligt fenomen inom den yngre generationen i slutet av 1970- och början av 1980-talet. Och eftersom Hoxha förbinder ”liberalism” med ”splittringar” i partiet kan man med säkerhet sluta sig till att partiet också var splittrat på den tiden. En sansad partimedlem måste ha slagit dövörat till de hätska svulstigheterna mot alla möjliga sorters revisionism från munnen på en person som trodde sig själv om att vara förkroppsligandet av marxismen-leninismen. Partimedlemmar som hade läste Lenins ”*Vänsterismen*” – *kommunismens barnsjukdom* måste ha insett att Hoxhas ultravänsterism var symptom på raka motsatsen till en barnsjukdom. I detta sammanhang förefaller det rimligt att tänka sig Shehu som ledare för en oppositionsgrupp i partiet, inte för en mer liberal politik eller ett försvagande av partiets roll, utan ett mer pragmatiskt sätt att närma sig situationen i andra kommunistiska länder och partier och en mer återhållsam linje inom den internationella politiken. Tidigare hade Shehu varit jämbördig med Hoxha, som var förkämpe för en albansk socialism som skilde sig från alla andra varianter. Koçi Xoxes fall, som markerade slutet på den jugoslaviska dominansen i det Albanska arbetarpartiet, kom främst tack vare Shehu. Och i egenskap av premiärminister i Albanien var han lika ovevlig som Hoxha om att befria landet från sovjetisk ledning. Ändå förhindrade inte dessa bevis – som finns i varenda bok som Hoxha skrivit – honom från att stämpla Shehu som agent både den jugoslaviska UDB [underrättelsetjänsten – öa] och det sovjetiska KGB. Han skriver till och med att Shehu hade stått ”i tjänst hos den amerikanska underrättelsetjänsten före Första världskriget”,²⁵ vid en tidpunkt då CIA ännu inte existerade. Som den ”super-agent” Shehu var lyckades han lura alla i partiet, inklusive Hoxha själv, under nästan 40 år, och fick dem att tro att han var en förkämpe för partiet när han i själva verket var en ”fiende”. Hans hemliga mål var att splittra och göra partiet liberalt, vilket är detsamma som att förgöra det, eftersom ett splittrat och liberaliserat marxist-leninistiskt parti med nödvändighet snubblar fram mot sin egen död.²⁶ Shehus djävulska knep för att krossa partiet var att hans son

²⁵ Enver Hoxhas valtal till väljare i zon nr 120 i Tirana, *Rruga e Partisë* (Partiets väg) 11 1982, s 6. I de efterföljande meningarna anklagar Hoxha Shehu för att ha varit agent för (det jugoslaviska) OZNA (senare UDB) ända sedan han var befälhavare för den Första brigaden (1943-1944). Senare, hävdar Hoxha, blev han (sovjetisk) KGB-agent. I följande utdrag ur *The Titoites* verkar Shehu också ha varit agent för den brittiska underrättelsetjänsten, samtidigt som han accepterades av det tyska Gestapo och den italienska hemliga polisen (SIM): ”Utifrån undersökningarna efter Mehmet Shehus självmord och dokument som är i partiets ägo framgår att Mehmet Shehu var en agent som hade rekryterats av amerikanerna vid den tid då han gick på Fultz’ skola [den amerikanska yrkesskolan] i Tirana [som Shehu tog examen på 1932]. På Fultz’ order började Mehmet Shehu studera på en militärskola i Italien. På order från den amerikanska underrättelsetjänsten skickades han till Spanien för att nästa sig in i den Internationella brigadens led. Den amerikanska underrättelsetjänstens syfte var att ge sin agent en ’aura’ som ’internationalistisk kämpe’ så att han senare kunde utnyttjas för långsiktiga mål i Albanien. Efter nederlaget för det antifascistiska kriget i Spanien for Mehmet Shehu till ett flyktingläger i Frankrike, där han stannade i tre år, medan många av hans kamrater flydde från det. I lägret rekryterades han som agent även för den brittiska underrättelsetjänsten. Han togs ut från lägret av en officer i det tyska Gestapo och en från det italienska SIM, passerade Italien, där han hölls kvar i två månader. Han överlämnades sedan i Durrës till den ökände albanska spionen som stod i den italienska hemliga polisens sold, Man Kukaleshi, som befriade honom efter 20 dagar, varpå Mehmet Shehu reste till Mallakastra och förenade sig med vår partiorganisation där. Under det nationella befrielsekriget rekryterades Mehmet Shehu och hans hustru Fiqret Sanxhaktari också av Dušan Mugoša som agenter för jugoslaverna” (s 596-597).

²⁶ Att ett splittrat och liberalt marxist-leninistiskt parti upphör att existera som sådant klargör Hoxha själv: ”Det marxist-leninistiska partiet... är inte ett parti av ord utan ett parti av revolutionär handling. Om inte dess medlemmar deltar i konkreta handlingar och kamp kommer det inte att vara ett verkligt marxist-leninistiskt parti, utan bara ett marxist-leninistiskt parti till namnet. Vid bestämda tidpunkter kommer ett sådant parti med säkerhet att

skulle gifta sig med en kvinna av ett tidigare borgerligt ursprung. Giftermålet skulle oundvikligen leda till att partiet förborgerligades, och som ett resultat av det att det återupprättades ett klassystem under kapitalets styre.

Vad är en klass enligt marxismen? Det är i grund och botten ett ekonomiskt begrepp som definieras av ägandet av produktionsmedlen och de mänskliga relationer som det leder till. Kapitalismen är ett samhällssystem där produktionsmedlen ägs av en klass, borgarklassen, som utnyttjar resten av samhället och i synnerhet de som inte har några andra medel för sin utkomst än sitt arbete: proletariatet. Socialismen avskaffar det kapitalistiska systemet genom att exproprierar kapitalisterna och därefter genom att minska de ekonomiska skillnaderna i resten av befolkningen till ett minimum, och bereder på så sätt vägen för att upprätta ett klasslöst samhälle, det kommunistiska målet. I synnerhet tack vare partiets politik att minska klyftan mellan städerna och landsbygden har socialismen i Albanien gjort betydande framsteg. Produktionsmedlen ägs och övervakas av en stat som helt och hållet kontrolleras av partiet. De aristokratiska och borgerliga familjerna från kung Zogs tid och den fascistiska och nazistiska ockupationen har sedan länge undanröjts och klasskonflikter existerar praktiskt taget inte. När situationen nu är sådan, är det då vettigt att som Hoxha gör säga att en förlovning kan bli en drivkraft för att vända den historiska processen? En förlovning är en relation mellan människor, och mänskliga relationer bestäms enligt marxismen i sista hand av ägande av produktionsmedlen och produktionssättet, inte tvärtom som Hoxha inbillar sig. Det har gått mer än ett tredjedels sekel sedan partiet sopade undan all tänkbar opposition från de privilegierade klasserna och gamla grupperna. Även om dessa personer är förbittrade över att partiet har exproprierat och förödmjukat dem, så kan de i den 99,99-procentiga polisstat som Albanien är idag (mätt i valsiffror) inte ens uttrycka sin förbittring annat än kanske i sina drömmar. Att väcka spöket av att de återvänder till makten kommer inte att lura någon. Ty ända sedan de undanröjdes har de enda kvarvarande motståndarna varit oliktankande partimedlemmar som tillhört olika oppositionella grupper. Splittringarna i partiet har i huvudsak ägt rum på grund av ideologiska skillnader bland partiledarna, vilket har dokumenteras mer än nog i den officiella *Albanska arbetarpartiets historia*. Ingenstans i denna text – som inte kunde ha skrivits utan godkännande från partiets förste sekreterare – stöter man på ett enda fall där partiledarnas familjerelationer har orsakat kriser av den sort som Hoxha beskriver i sin bok. Hans argument är faktiskt en förolämpning mot partiet. För bara ett värdelöst parti kan skakas av en förlovning, låt vara en förlovning mellan en kommunistisk prins och en modern Askungen.

En förlovning som splittrar ett marxist-leninistiskt parti? Det låter som strået som knäckte kamelens rygg. Hoxhas uttalande platsar i en samling av ökända skämt. Och vilken scen för en dramatiker: gnabbet om en förlovning i Albanska arbetarpartiets politbyrå!

Den franska upplagan av *Albanska arbetarpartiets historia* innehåller ett kapitel om Hoxha som marxistisk teoretiker.²⁷ Författarna analyserar olika revisionistiska förgreningar – titoismen, den sovjetiska socialimperialismen, maoismen, eurokommunismen – som Hoxha definierar i sina verk. Han höll på med *The Titoites* när den franska upplagan av *HoPLA* kom ut. Jag ska ge min egen korta analys av Hoxhas senaste verk, och begränsa mig till efterordet där teorin visar sig allra tydligast.

Efterordet är berättande och har en teoretisk kärna som återfinns i det stycke som citeras ovan. Författarens tes rör Shehus plan att splittra och liberalisera partiet genom att få sin son att gifta sig med en kvinna från en deklasserad familj. Shehus första drag var att ”ordna” deras förlovning, vilket måste ”orsaka en sensation”. Och det skulle i sin tur ”leda till splittringar och liberalism” i partiet, om det accepterade det. Om inte, skulle Shehus politiska bana vara

---

splittras i olika fraktioner, det kommer att ha många linjer som kommer att samexistera, och det kommer att förvandlas till ett liberalt, opportunistiskt och revisionistiskt parti”. (E Hoxha, *Eurocommunism is Anti-communism*, The Institute of Marxist-Leninist Studies at the CC of the PLA, Tirana 1980, s 258.)

²⁷ *Histoire du Parti di Travail d'Albanie*, Institut des Études Marxistes-Léninistes, Tirana 1982 (2me edn).

dömd. Men det skulle också ”orsaka en sensation” som jugoslaverna då skulle utnyttja för att misskreditera AAP:s ledning och i synnerhet Hoxha för hans stalinistiska metoder.

Detta antingen/eller-resonemang rör sig kring begreppet sensation. Om Shehu lyckades skulle det vara på grund av hans förmåga att ”dra till sig allmänhetens uppmärksamhet” med hjälp av en förlovning som skulle ”orsaka en sensation”. Om han misslyckades så skulle det vara på grund av att partiet skulle agera och avvärja hans planerade sensation och ge honom den ställföreträdande tillfredsställelsen att få se hur hans misslyckande gjordes till en sensation av hans beskyddare. Det första alternativet uttrycker Shehus önsketänkande som Hoxha tillskriver honom. Det andra alternativet är Hoxhas svar på det första. Av de två har det förstnämnda en starkare teoretisk klang med en begreppsmässig ram som kan beskrivas som verkande dragningskraft, det vill säga en dragningskraft som orsakar sensation som i sin tur ger upphov till splittringar och liberalism. Vi står inför en kedjereaktion som sätts igång genom en förlovning som har utrustas med magiska krafter. Kedjan består av flera länkar: en förlovning som drar till sig allmänhetens uppmärksamhet som orsakar sensation som leder till partisplittring som medför liberalism som resulterar i partiets undergång. Blir läsaren yr av denna kedjereaktion? Låt mig förklara hur teorin fungerar i praktiken.

Ett ungt och vackert par är givetvis tilldragande, om än inte nödvändigtvis sensationellt. För att ”dra till sig allmänhetens uppmärksamhet” behöver paret en effektfull inramning. En bild som gör reklam för ett nytt bilmärke med ett ungt par i baddräkt kan tjäna som en illustration. En sådan bild är i sig själv inte särskilt effektfull och kan knappast ”orsaka en sensation”. För att det ska hända måste personerna i bilden vara ovanliga: han kan vara en välkänd offentlig person och hon en skönhetsdrottning. Få nu bilden publicerad i en ansedd tidskrift som *The New Yorker*. Den kommer säkert att orsaka en sensation och många kommer att rusa iväg och köpa bilen. Det är förstås en kapitalistisk sed. Hoxha tillämpar ett kapitalistiskt mönster på AAP, ett mönster som han spårar till Shehus kapitalistiska tänkesätt. Shehus knep att få sin son att gifta sig med en kvinna som i sitt blod har degenererade gener från en brottsling som har blivit amerikansk medborgare bär naturligtvis CIA:s stämpel. Så fort bilden på de nygifta publicerades i albanska tidningar (och Shehu skulle se till det) skulle Hoxhas långa monopol som offentlig person vara över.²⁸ Shehu skulle utnyttja bilden på sin son och svärdotter för att få strålglansen att återspeglas även på honom. Tidningar och tidskrifter i den kapitalistiska världen, givetvis inklusive Jugoslavien, skulle publicera bilden vitt och brett och på så sätt hjälpa deras agent att fördunkla sin rival.

Problemet med Hoxhas teoretiska pärla är att den motsäger den berättelse i vilken den tilldrar sig. Han säger inte när förlovningen ägde rum och när den bröts. Men även om den tack vare partiets skyndsamma ingripande inte varade så länge, så ägde den trots allt rum. Frågan uppstår: hur kan det komma sig att en så sensationell händelse inte ens nämndes i den kapitalistiska pressen, som vi alla känner till lever på sensationer? Hoxha berättar själv att Shehu arrangerade förlovningen ”med målet att dra till sig allmänhetens uppmärksamhet och orsaka en sensation”. Man skulle i så fall ha förväntat sig att Shehu skulle ha meddelat den sensationella nyheten till sina beskyddare, CIA och UDB, som bara skulle ha blivit alltför glada att sprida den. Nyheten kunde med lätthet ha vidarebefordrats till Shehus hustru, Fiqirete Shehu, som, skriver Hoxha, rådgjorde med diverse CIA-företrädare under sin resa till Europa. Han skriver också att inrikesminister Feçor Shehu stod i nära kontakt med den jugoslaviska ambassaden i Tirana. Låg det inte i jugoslavernas intresse att låta världen få reda på att Hoxha och Shehu hade drabbat samman i en fråga som direkt berörde Shehus familj? Hoxha slår

²⁸ Kapitel 2 i Kadarés roman innehåller en episod som åskådliggör Hoxhas roll som offentlig person. Chefredaktören på den tidning där journalisten arbetar är missnöjd med en rad bilder som visar Hoxha bland kvinnliga arbetare, och han får chefen för fotolaboratoriet att leta efter en annan bild som ska tryckas i tidningen. Chefen undrar varför, framkallningen av filmen har ju varit perfekt. Journalisten har svaret: ”Kanske man skulle välja något där kamrat Enver ser litet gladare ut” (29).

själv fast att jugoslaverna ”skulle utnyttja” de sensationella nyheterna om Shehus politiska skandal som ”de behövde... för att sprida propaganda för att misskreditera ledningen för Albanska arbetarpartiet och speciellt Enver Hoxha”. Om något framgår klart av det Hoxha själv förtäljer i sin berättelse så är det att den står i direkt motsättning till vad han säger, det vill säga att Shehu ville dra till sig offentlig uppmärksamhet och orsaka en sensation. Det är Hoxha själv som med en ”uppseendeväckande” nyhet om en konspiration mot honom har lyckats dra till sig allmänhetens uppmärksamhet och orsakat en sensation genom artiklar i den internationella pressen.

Det författaren skildrar som sina memoarer skulle förvisso vara mer trovärdigt som skönlitteratur. Kanske han för att överhuvudtaget bli trovärdig skulle skriva romaner. Från memoarer till historiska romaner är avståndet inte långt. Och han skulle med lätthet kunna ta detta steg, efter att också ha visat sig vara litteraturkritiker.²⁹ Han skulle kunna skriva politiska noveller som Disraeli, eller kanske politiska thrillers. Betrakta följande utdrag (s 625-627):

Samtidigt började frågan om Kosovo bli farlig. Jugoslaverna avslöjades inför den internationella opinionen, medan vårt lands anseende ökade...

Just innan politbyråmötet där detta allvarliga politiska misstag skulle diskuteras [förlovningen], skickade den jugoslaviska ambassaden i Tirana, på order som de fått från Belgrad, sin agent och kontaktman Feçor Shehu till Mehmet Shehu för att vidarebefordra UDB:s ”ultimatum” att ”Enver Hoxha måste mördas till varje pris, till och med på mötet, även om Mehmet Shehu själv dödas.” Så hårt ansatta var UDB, den storserbiska och titoistiska klicken, med situationen i Kosovo, så dyster såg deras framtid ut, att de bestämde sig för att ”krossa” sitt trumfkort, deras superagent, bara på villkor att någonting uppseendeväckande skulle äga rum som skulle skaka det socialistiska Albanien och Albanska arbetarpartiet i sina grundvalar!

Klockan tio på kvällen den 16 december 1981 för Feçor Shehu till Mehmet Shehus hem och överlämnade ordern från deras hemliga centrum.

Den 17 december började diskussionen vid politbyråmötet. Samtliga kamrater, gamla som nya, deltog i diskussionen och fördömde bestämt Mehmet Shehus handling att förlova sin son med en flicka i vars familj det fanns sex eller sju krigsbrottslingar...

Mot slutet av första dagens diskussioner sa jag till Mehmet Shehu:

”Betänk noga och berätta i morgon för oss i politbyrå från vilka motiv du har utgått. Ditt alibi för förlovningen håller inte, något annat har drivit dig i denna förkastliga handling.”

Mina ord oroade Mehmet Shehu, han misstänkte att brottet han förberedde kanske hade blivit avslöjat...

Uppenbarligen bedömde han saker och ting så här: ”Jag är så gott som död, det bästa är att rädda vad som räddas kan”, och han beslutade att handla som sin vän Nako Spiru och döda sig själv, och trodde att partiet skulle begrava denna ”statsman”, denne ”legendariska ledare”, denna ”partisan och kämpe i Spanien” med ärebetygelser...

Tillsammans med sin hustru spolade han ner giftet i toaletten...

Som den agent hon var (hon som darrade och grät över ingenting) gick Fiqret Shehu cyniskt och kallt med på sin makes självmord, bara under förutsättning att deras ”historiska” förflutna och hon och hennes söner skonades.

Men de hade gjort upp räkningen utan värdshusvärden. Så fort de informerade mig om Mehmet Shehus sista handling föreslog jag genast att hans självmord skulle fördömas, att han hade handlat som fiende, och politbyrå uttryckte sitt enhälliga fördömande av denna fiendes handling.

... Han begravdes som en hund.³⁰

Jag ska bespara läsaren kommentarer av dessa smädelser, språket hos ett tänkande som löper amok av omättlig hämnd – att kalla en rival för ”fiende” *därför att* han dödade sig själv!

²⁹ Ett av banden i Hoxhas *Works* är helt och hållet fylld av ideologiska tal och anföranden till författare och konstnärer samt kåserande anmärkningar om litteratur och konst.

³⁰ Denna mening har strukits ur den engelska upplagan men finns i den albanska utgåvan av detta band, som skrivits av Hoxha själv: ”*u fut në dhe si qen...*” (*Titistët*, Tirana 1982, s 578.) Meningen är en upprepning av den mening Hoxha tillägnade Xoxe när denne meddelade honom att Spiru hade begått självmord: ”Han dödade sig själv och *dog som en hund*” [kursivering tillagd] (387).

”Alibit för förlovningen” som Hoxha tillskrev Shehu var hans eget ”trumfkort” för att fälla en motståndare i maktkampen som under en tid hade bubblat i partiet och som trädde i förgrunden i och med demonstrationerna i Kosovo på våren 1981.

Rättegången som kommer att följa på dessa aldrig tidigare skådade utrensningar kommer att avslöja fler detaljer av den typ som just citerats, men inte sanningen om vad som hände. Bolsjevikledarna som offentligt ställdes inför rätta av Stalin på 1930-talet bekände att de hade varit förrädare mot partiet och till och med agenter för imperialistiska länder. De gjorde det för att slippa ytterligare tortyr och för att rädda sina familjer. I de utdrag som återgivits tillskriver Hoxha orden att skona hennes söner till Fiqret Shehu. Familjebanden är fortfarande starka i det socialistiska Albanien, trots partiets ansträngningar att ersätta lojaliteten mot familjen med lojalitet mot partiet. När en person begår ett brott mot partiet leder familjebanden till att hans eller hennes familj drabbas av konsekvenserna. Precis som i bibliska tider hemsöker en faders synder hans barn. Det är välbekant att familjer till politiska fångar och till och med familjer till flyktingar har blivit förföljda. Förföljelser som når denna punkt antar en släktkaraktär, likt den vendetta som en gång praktiserades av stammar i norra Albanien. Hämnd som först hade utövats mot reaktionära och deklasserade familjer har växt ut till en vana och överförs på kamrater och deras familjer. Ett typexempel är Hoxhas hämnd mot Shehu. Hoxhas raseri stannar inte vid detta mål utan utsträcks som en orm från individen till hans familj och från hans familj till hans släkt, och omfattar till och med framtida släktingar. En sådan betoning på släktskap beträffande partiet förödmjucar det sistnämnda – man blir påmind om Engels ord angående ”den avgörande roll, som släktskapet spelar i samhällsordningen hos alla vilda och barbariska folk”.³¹

För att vara rättvis mot de vilda och barbariska folken måste vi tillägga att deras stamvendetta är mindre grym än en stalinistisk vendetta. De dödar men de torterar inte. I en stalinistisk regim har orättvis hämnd en benägenhet att smyga sig in i den del av partiet som har polisiära funktioner, statens säkerhetsapparat. När Albanien återerövrade sin självständighet blev den förfärliga albanska säkerhetstjänsten Koçi Xoxes förläning, eftersom han var partiets organisationssekreterare och inrikesminister. Efter Xoxes frånfälle blev Mehmet Shehu inrikesminister. Under hans ledning var säkerhetsapparaten behjälplig i att skoningslöst genomdriva partiets politik. När Shehu blev premiärminister intogs hans tidigare post av av hans svåger Kadri Hazbiu. Och när Hazbiu blev försvarsminister intogs nyckelpositionen av Feçor Shehu, Mehments brorson. På rekordtid hade klanen nu likviderats med hjälp av metoder som liknade de Stalin och i viss mån kung Zog hade använt. Ahmet Zog blev kung av Albanien efter att med hjälp av stamlist och fanatismen hos sitt följe av bergsbor (kärnan i hans personliga vaktstyrka) ha undanröjt sina faktiska och möjliga rivaler. Enver Hoxha undanröjde sina medarbetare, först tack vare Shehu och senare Hazbiu. Hoxha allierade sig med Shehu när hans ställning som partiets generalsekreterare hotade av Koçi Xoxe. Från och med då och fram till den senaste sammandrabbningen har Hoxha och Shehu härskat över det socialistiska Albanien gemensamt. Men medan Shehu riktade in sina ansträngningar på att befästa sitt grepp över statsapparaten via statens säkerhetsnätverk, lade den mer slipade Hoxha ner sin energi på att bygga upp en kult kring sin person. Han uppnådde detta mål med hjälp av sin karisma, sin skicklighet som talare, sitt franska uppträdande och sist men inte minst sitt fördelaktiga yttre. Opportunistiska och krypande författare och konstnärer hyllade honom som det socialistiska Albaniens fader och hjälpte honom att skapa denna strålgans kring sin person. På sin ålders höst har han producerat en skriftsamling där han framstår som AAP:s historiker, en memoarförfattare och den albanska marxismen-leninismens främsta ideolog. Hans mål är att säkra sig en plats inom marxismen-leninismens minnestempel, jämte Lenin, Stalin och Mao. Han kommer säkert att kommas ihåg, och inte bara för sin teori om verkande dragningskraft.

³¹ [Familjens, privategendomens och statens ursprung](#), på marxistarkivet.

(Översättning från engelska, Göran Källqvist.)